ISSN 0352–5716 | UDC 93/99(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ИСТОРИЈУ

100
(2/2019)

НОВИ САД
2019

UDC 272(497)(049.32)
UDC 94(497)(049.32)

БАЛКАНСКИ РИМОКАТОЛИЦИ ИЗМЕЂУ РИМСКЕ РЕФОРМЕ И ОСМАНСКЕ СТВАРНОСТИ

(Antal Molnár, *Confessionalization on the Frontier. The Balkan Catholics between Roman Reform and Ottoman Reality*, Viella, Roma 2019, 268 pg.)

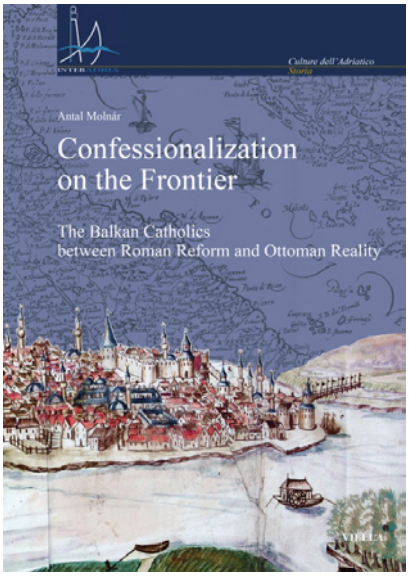

Антал Молнар је ванредни професор на Универзитету Етвеш Лоранд у Будимпешти. Био је директор Мађарске академије у Риму, као и директор Архива Угарске провинције Друштва Исусовог. Тренутно је члан више органа Мађарске академије наука: између осталог, потпредседник је њеног Комитета за историју. Аутор је неколико монографија и низа расправа посвећених историји заједница и институција Римокатоличке цркве на подручју османског Балкана, изузев предела насељених грчким становништвом.

Монографија је резултат четврт века истраживања балканских римокатоличких заједница и институција. Она није сасвим оригинално дело; свако поглавље је већ објављивано као засебна расправа. Аутор је речене расправе спојио у монографију и допунио новим налазима. Кроз дело аутор је начинио покушај да сачини преглед историје ранномодерних римокатоличких заједница Балкана кроз парадигму *конфесионализације* (*Konfessionalisierung*), коју је поставио Ернст Валтер Зеден, а развили Волфганг Рајнхард и Хајнц Шилинг. Ова парадигма, првобитно намењена истраживању западноевропске историје, са одређеним закашњењем, задобила је популарност и ван западноевропских оквира. Цела парадигма ослоњена је на претпоставку да су се различите верске заједнице развијале кроз идентичне или сличне фазе, упркос догматским разликама. Узрок овоме су биле политичке и економске прилике, које су захтевале од држава раног модерног доба да користе снагу религије ради сопствене консолидације, заузврат дајући ексклузивитет одређеној конфесији. Тиме је створен савез државе и цркве, који је претходио стварању римокатоличких и протестантских *националних цркава*.

Монографија се састоји од увода и девет поглавља. Представивши методологију у уводу, аутор у првом поглављу ("Bosnian Franciscans between Roman Centralization and Balkan Confessionalization") даје преглед развоја фрањевачког реда у Босни од почетака до аустроугарске анексије Босне и Херцеговине. *Босанска провинција* била је најмоћнија римокатоличка институција на раномодерном Балкану. Како је римокатоличка црква у средњовековној босанској држави била организована око манастира, дајући институцијама речене конфесије јединствени (*конвентски*) карактер, таква организација се одржала и након османског освајања средњовековне Босне. Због тога је фрањевачки ред, као носилац римокатоличанства у Босни, настојао да избегне наметање модела који је Рим подржао на Тридентском сабору. Развој фрањевачког реда ишао је упоредо са успоном слоја римокатоличких трговаца у Босни и земљама предатим босанском епископу (територије Босанског ејалета). Аутор у настоји да покаже

да босански фрањевци нису чинили монолитни блок, демонстрирајући њихово раслојавање по питању односа са Римом (кристалисање на *екстремну* фојничку и *умерену* оловску струју), као и стварање регионалистичких струја (славонски фрањевци). Аутор даје и пример виталности Босанске провинције током 17. века на примеру босанског преузимања бриге о бугарској римокатоличкој дијаспори (што је резултовало оснивањем Бугарске провинције), као и преузимања бриге о ердељским римокатолицима. Указивањем на блиске везе трговачког слоја и фрањеваца и преплетеност њихових интереса, као и цитирањем савременика, који 1670-их пореде процесе у Босанској провинцији са савременим процесима унутар Српске патријаршије, аутор настоји да докаже оправданост примене парадигме *конфесионализације*. Босански фрањевци су претрпели кључни ударац током Великог бечког рата (1683–1699), када је сломљен и римокатолички трговачки слој. Упркос том ударцу и потоњим одузимањем неколико делова провинције током 18. века, фрањевци су остали доминантни фактор босанског римокатоличанства до 1881.

Друго поглавље ("The Holy Office and the Balkan Missions before the Foundation of the Congregation of Propaganda Fide") се односи на у историографији често запостављано поље мисионарског рада Инквизиције. Ова институција је имала два изузетно важна овлашћења у погледу мисионарског рада, која је задржала и после оснивања Конгрегације за пропаганду вере: давање апостолских овлашћења и одлучивање у случају догматских нејасноћа (*dubia*) које су упућивали мисионари. Тиме је Инквизицији дато оруђе које је често одлучивало судбину мисија. Ипак, потпуна координација мисионарских активности уведена је тек оснивањем Конгрегације (1622), иако су други центри моћи (попут језуитског реда) задржали ранија мисионарска овлашћења. У овом поглављу детаљно је описана мисионарска активност на Балкану у време понтификата папе Павла V (долазак бенедиктинаца у Албанију и Угарску, долазак језуитских мисионара у османски део Угарске, фрањевачка мисионарска активност међу бугарским павликијанцима). Оцртан је континуитет делатности између Инквизиције и Конгрегације: тако је, пратећи мишљење које су визитатори дали Инквизији, Конгрегација послала у Београд Пјетра Мазрекуа као апостолског визитатора.

У трећем поглављу ("Venetian South--Eastern Europe and Ottoman Hungary") аутор се бави оправданошћу појма *Млетачке Југоисточне Европе*. Овај појам је сковао Оливер Јенс Шмит, како би описао *комуникациони простор* (*Kommunikationsraum*) који је наводно интегрисао културу млетачких поседа у западноевропски културни простор, и који се у одређеној мери ширио и на подручја насељена римокатолицима у Османском царству. Аутор ову тврдњу анализира кроз извор који је пронашао 2007. године – у питању је помен предлога Ивана Томка Мрнавића за реформу цркве у *Илирији*, која је требало да обезбеди централно место далматинским прелатима. Иако је оваква идеја можда имала оправдање крајем XVI века, аутор оцењује да је млетачки утицај на погранична османска подручја у XVII веку био недовољан да би оправдао Шмитов термин. Лоше организовани и ретки мисионарски подухвати из Далмације, где је црква још функционисала по пре-тридентском моделу, дефинитивно су сузбијени избијањем Кандијског рата (1645). Једина реална могућност Венеције да рашири свој културни утицај лежала је у предлогу изградње књижевног програма, али је тај предлог сузбијен захваљујући настојању Конгрегације да централизује сву мисионарску делатност. Аутор доноси и текст откривеног извора.

Четврто поглавље ("Struggle for the Chapel of Belgrade") посвећено је вишедеценијском сукобу око управљања београдском капелом као симболичким центром римокатоличанства у потенцијалној бази мисија за османски део Угарске. Овај сукоб, иницијално започет као сукоб фрањеваца Босанске провинције и језуита, развио се у вишедеценијску борбу. У сукоб су се одмах укључили и патрони двеју страна (босански и дубровачки трговци), те је речени сукоб од почетка везан за економско супарништво београдских римокатоличких заједница. Актери овог сукоба прибегавали су тражењу подршке од Конгрегације, од османских представника централне и локалне власти (будимског беглербега и молдавског војводе), као и од представника Дубровачке републике, Венеције и Хабзбуршке монархије. Сукоб је римокатоличкој заједници (која је била подељена на већину коју су чинили римокатолици из Босанског ејалета, и богату мањину коју су чинили дубровачки трговци) однео значајна материјална средства и директно угрожавао сами опстанак римокатоличке заједнице у Београду. Су-

коб је показао и неспособност Конгрегације да решава локалне спорове између римокатоличких актера, као и испреплетаност интереса црквених и световних актера.

У петом поглављу ("Struggle for the Chapel of Novi Pazar") аутор посвећује пажњу борби Дубровачке републике као османског трибутара и локалних римокатоличких архијереја око јурисдикције над капелама у дубровачким колонијама, конкретно капелана Марина Јерковића и барског архиепископа Пјетра Мазрекуа. Спор око *Латинске цркве* (коју аутор идентификује као средњовековни српски православни храм, претворен од стране Дубровчана у римокатоличку капелу) завршио се победом барског архиепископа. Овај сукоб је посведочио неспремност Конгрегације у погледу прављења компромиса са дубровачким архиепископима, представницима економски ослабљене Републике, на штету сопствених мисионарских бискупа (за разлику од дотадашњих сукоба у Софији и Београду).

Следеће поглавље ("The Catholic Missions and the Origins of Albanian Nation-Building at the Beginning of the 17th Century") посвећено је напорима римокатоличких албанских прелата да преко цркве изграде албанску націју. Извори који се тичу римокатоличанства у Албанији касног XVI века сведоче о необично високој заступљености етничких сукоба албанске паствe са далматинским прелатима. У овом поглављу дат је преглед живота и делатности кључне особе у овим напорима – барског архиепископа Пјетра Мазрекуа, рођеног у Призрену. Кодификација албанског језика и све већи број албанских ученика на колегијумима у Италији допринели су појачаном сукобу са далматинским римокатолицима око јурисдикције и утицаја на источној јадранској обали, као и повећаном интересовању за римокатолике (према архиепископу Пјетру Мазрекуу, искључиво албанског порекла) на територији која је означавана као *Србија* током XVII века. Напори прелата одговорали су настојању Конгрегације да промовише римокатоличанство кроз промоцију национализма. Овај процес *конфесионализације* нагло је прекинуо Велики бечки рат. Тиме је, према ауторовом мишљењу, албанска римокатоличка заједница била спречена да буде кључни актер у изградњи націје.

Седмо поглавље ("The Serbian Orthodox Church and the Attempts at Union with Rome in the 17th Century") аутор је посветио покушајима склапања Уније између прелата Српске патријаршије са Римом. Аутор тврди да је питање Уније остало маргинално у односима двеју конфесија, будући да су такви покушаји настајали искључиво на периферији Српске патријаршије, као и да су такви покушаји обично коришћени као средство у повременим сукобима међу православним прелатима; уз то су и унијатски мисионари прилазили овом питању са више оптимизма него познавања ситуације на терену. Једини значајнији покушај склапања уније у овом периоду аутор види у *Марчанској унији*. На основу извештаја из XVII века, може се видети да ни римокатолички прелати нису полагали наде у могућност привођења Срба Унији. Према изворима којима аутор располаже, локални римокатолички прелати били су лошег расположења према овом питању, јер је формирање унијатских епископија водило смањењу њихових епископија. Хабзбуршким и млетачким властима је питање одбране граница било далеко значајније од конверзије пограничног становништва.

Претпоследње поглавље ("The Balkan Missions under the Pontificate of Innocent XI [1676–1689]: from Apogee to Ruin") посвећено је централизацији мисионарских активности за време понтификата папе Иноћентија XI. Речени папа је саставио амбициозни програм који је, између осталог, требало да реши компликована питања у мисионарским подручјима. Уз то, требало је да промовише *конфесионализацију* кроз подстицање националних осећања. Успевши да организује нову Свету лигу која је започела Велики бечки рат, папа је успео да уклони *османску опасност* из Средње Европе; но, превладавање *крсташког духа* над мисионарским напорима је неповратно оштетило римокатоличке заједнице и институције које су током 18. века остале у Османском царству.

У последњем поглављу ("La Schiavona. A Bosnian Girl between Catholic Hagiography and Balkan Female Transvestism") аутор доноси биографију Магдалене Переш-Вуксановић. Два извора из ораторијанске библиотеке и неколико додатних докумената сведоче о спремности босанских фрањеваца да прекрше римокатоличку догму ради поштовања локалних обичаја (отмица девојке), као и о исламизацији унутар босанских римокатоличких породица. Завршивши причу о животу жене која је велики део живота провела прерушена у

мушкарца, што је јединствени пример на подручју раномодерног Балкана, аутор повлачи паралелу између ње и другог балканског феномена – *шобелија*, девојака које су се облачиле и понашале као мушкарци, и које су од XIX века посведочене у изворима.

Верујемо да ће ово дело, иако збирка раније објављиваних расправа, представљати незаобилазну станицу за сваког истраживача раномодерних балканских римокатоличких заједница и институција. Утолико је важно опет нагласити да су расправе значајно допуњене и ревидиране у односу на претходна издања. Количина обрађене примарне грађе и способност да се не подлегне локалној историографији чине ову књигу изузетно вредном истраживачке пажње, тим пре што теме из историје раномодерних римокатоличких институција и заједница (поготово унутар Османског царства) нису добиле вредну пажњу.

Мср Србољуб Пеовић
Докторанд Филозофског факултета
Универзитета у Београду
speovic@gmail.com